

POWSTANIE STYCZNIOWE: ROK NADZIEI

Lata 1860–1863 to czas konspiracji, organizowania się środowisk politycznych, manifestowania uczuć patriotycznych. Jednym z symboli tamtego czasu jest śmierć Michała Landego – polskiego ucznia narodowości żydowskiej – ugodzonego kulą podczas manifestacji na placu Zamkowym 8 kwietnia 1861 r.

S. Witkiewicz, *Ranny powstaniec*, 1881, Muzeum Narodowe w Warszawie

Chcąc zdławić patriotyczne nastroje, Aleksander Wielopolski (naczelnik podporządkowanego Rosji rządu Królestwa Polskiego), ogłosił przymusowy pobór do wojska, tzw. brankę. Tym samym faktycznie przyspieszył wybuch powstania, który nastąpił w nocy z 22 na 23 stycznia 1863 r.

W obliczu powstania ujawniły się różne postawy: „czerwoni” dążyli do przeprowadzenia czynu zbrojnego oraz gruntownych reform społecznych (uwłaszczenie chłopów), „biali” – to obóz umiarkowany, stawiający na rozwój gospodarki, negocjacje, pokojowe manifestacje. Tuż po wybuchu powstania Rząd Narodowy wezwał do broni i wydał dekrety o uwłaszczeniu chłopów bez wykupu. Początkowo do powstania poszli tylko „czerwoni”, jednak już w marcu 1863 r. do powstańczego rządu weszli przedstawiciele lewego skrzydła „białych”.

Powstańcy styczniowi, w przeciwieństwie do listopadowych, nie dysponowali regularną armią. Działania zbrojne miały charakter niedużych bitew i potyczek pomiędzy partyzantami a wojskami rosyjskimi.

Walka z zaborcą rosyjskim była nierówna. Rosjanie ściągali nowe oddziały wojskowe i nasilali terror.

Powstańcy styczniowi uzbrojeni w kosy, fot. Biblioteka Narodowa

Romuald Traugutt, dyktator powstania od października 1863 r., mimo wielkiego wysiłku, nie zdołał odwrócić losów tej walki. Aresztowany w kwietniu 1864 r., zginął wraz z współpracownikami 5 sierpnia na stokach Cytadeli Warszawskiej. Powstanie wygasło. Najdłużej utrzymał się oddział ks. Stanisława Brzóska na Podlasiu, który walczył do końca 1864 r.

W powstaniu styczniowym życie straciło ponad 6 tys. ludzi, ponad 20 tys. zostało wywiezionych w głąb Rosji. Tysiące polskich majątków ziemskich uległo konfiskacie. Z kolei chłopci w Królestwie Polskim uzyskali uwłaszczenie na mocy dekretów carskich z marca 1864 r.

1860
manifestacja patriotyczna na pogrzebie generałowej Sowińskiej

1862
powstanie Centralnego Komitetu Narodowego „czerwonych”

14/15 I 1863
branka w Warszawie

22/23 I 1863
wybuch powstania styczniowego

GLORIA VICTIS – CHWAŁA ZWYCIĘŻONYM

Literatura zareagowała na powstanie styczniowe z opóźnieniem. Malarskie ujęcia wydarzeń lat 1863–1864 to nie pola bitew, ale sceny przedstawiające małe grupy powstańców przemierzających las lub pola, postaci brodzące konno w śniegu czy opatrywane ciała rannych. W dziełach często panuje melancholijny nastrój, brak w nich triumfalizmu. To raczej „ciche bohaterstwo”.

M. Gieryski, *Patrol Powstańcy*, 1872–1873, Muzeum Narodowe w Warszawie

Wyjątkowo srogo z powstańcami obszedł się zaborca rosyjski, konfiskując ich majątki, a ich samych zsyłając na Sybir. W sposób oczywisty zmieniła się więc sytuacja społeczna. Bywało, że powstańcy chowani byli w zbiorowych mogiłach, które na długo stanęły symbolem smutnego polskiego losu. Powstanie skończyło się klęską, ale kulturze na długo udzieliła się prawda ujęta w tytule zbioru opowiadań Elizy Orzeszkowej *Gloria victis* – że ofiara, nawet gdy nie przynosi natychmiastowego rezultatu, ma głęboki sens, a zwyciężonym należna jest chwała.

Najdojrzalsze literacko reminiscencje powstania znajdziemy w twórczości Elizy Orzeszkowej i Stefana Żeromskiego. Powstaniu styczniowemu nie towarzyszy już aktywność trzech wieszczów narodowych (w 1849 r. umarł Słowacki, w 1855 Mickiewicz, w 1859 Krasiński), zainteresowanie powstaniem wykazał natomiast Kamil Cyprian Norwid.

Żałobny strój kobiety z 1861 r., na zdjęciu najprawdopodobniej Mira Lutówna, fot. Biblioteka Narodowa

Popowstańczej literaturze zawdzięczamy przede wszystkim zmodyfikowany obraz konspiratora-powstańca, nie jest to już natchniony kadet o cechach wieszca, a partyzant w dwudziestowiecznym rozumieniu (powstańcy kryją się przede wszystkim po wsiach, miasteczkach, lasach, karczmach). Sztuka ukazuje także model idealnej towarzyszkii powstańca, kobiety szlachetnej, oddanej, czekającej w dworze na jego powrót, obmywającej rany, pielęgnującej, modlącej się.

A. Grottger, *Pożegnanie powstańca*, 1866, Muzeum Narodowe w Krakowie

X 1863
**objęcie
dyktatury
powstania
przez
Romualda
Traugutta**

2 III 1864
**uwłaszczenie
chłopów
w Królestwie
Polskim**

5 VIII 1864
**publiczna
egzekucja
Romualda
Traugutta**

V 1865
**egzekucja
ks. Stanisława
Brzóska**

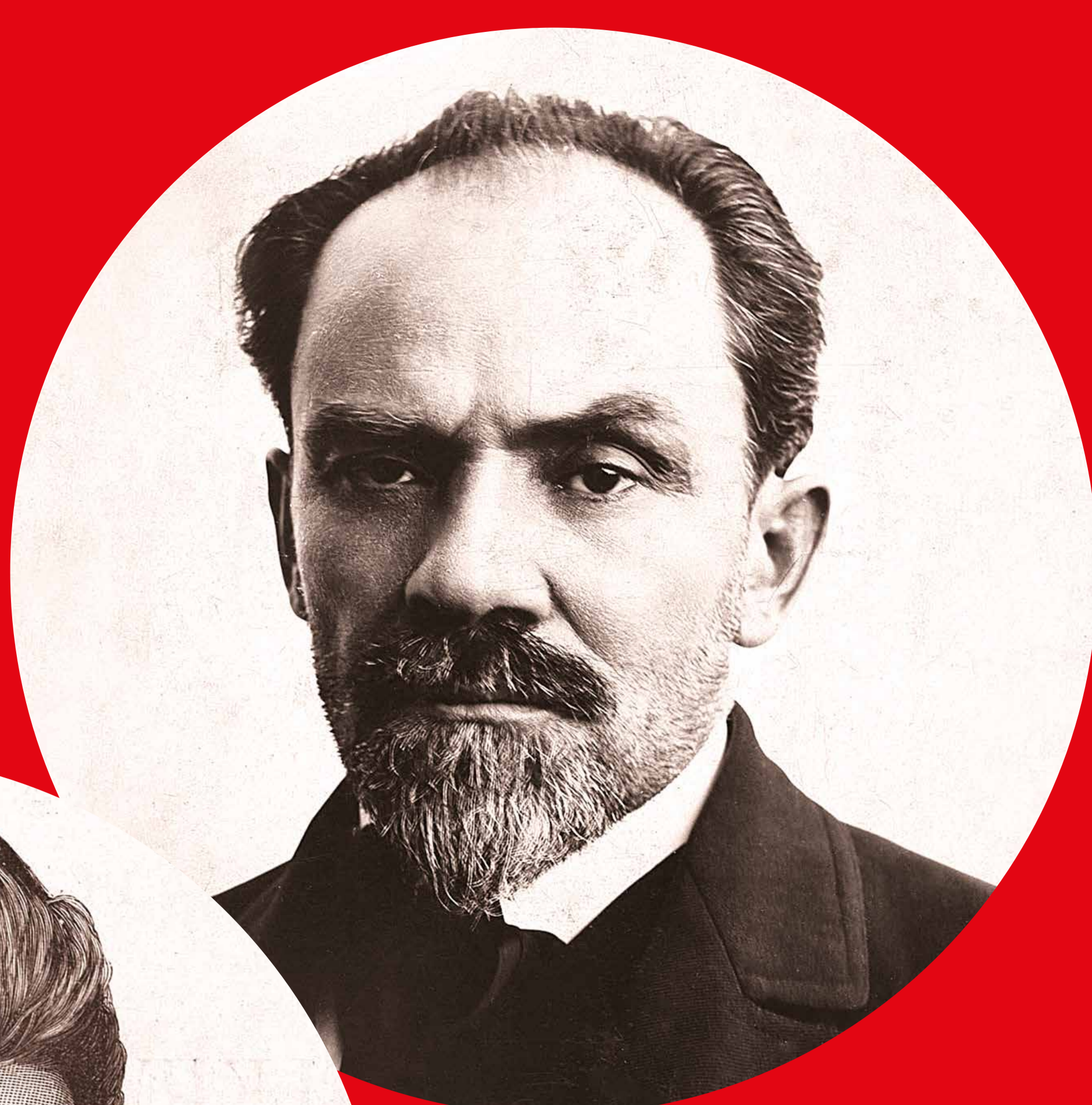
DYKTATORZY POWSTANIA STYCZNIOWEGO

LUDWIK MIEROSŁAWSKI (1814–1878) – generał, pisarz i poeta, teoretyk wojskowości, działacz polityczny i niepodległościowy, członek Towarzystwa Demokratycznego Polskiego, przywódca powstania w Wielkopolsce w 1848 r. Pierwszy dyktator powstania styczniowego.

MARIAN LANGIEWICZ (1827–1887) – oficer artylerii armii pruskiej. W 1860 r. brał udział w wyprawie Garibaldiego na Sycylię, gdzie odznaczył się męstwem i walecznością. Działal w organizacjach niepodległościowych we Włoszech. Związany z politycznym ugrupowaniem „białych”. Przed wybuchem powstania sprowadzał do Polski broń z Niemiec i Belgii. 9 stycznia 1863 r. został mianowany przez Komitet Centralny pułkownikiem województwa sandomierskiego. W marcu 1863 r. powołano go na dyktatora powstania. 19 marca został aresztowany przez Austriaków i przez dwa lata więziony w twierdzy Josephstadt.

ROMUALD TRAUUTT (1826–1864) – ostatni dyktator powstania styczniowego, utalentowany dowódca wojskowy, służył w armii rosyjskiej, brał udział w kampanii węgierskiej 1849 r. i wojnie krymskiej 1853–1856. W 1862 r. na własną prośbę wystąpił ze służby w armii carskiej. Po wybuchu powstania, od maja do lipca 1863 r. dowodził oddziałem w powiatach kobryńskim i pińskim. 17 października objął dowództwo w powstaniu, zamierzając przedłużyć walkę zbrojną do czasu nadejścia pomocy z zewnątrz, o którą zabiegał. Starał się też pozyskać chłopów i usprawnić działania partyzanckie, wprowadzając jednolitą organizację wojsk w skali ogólnokrajowej. 22 grudnia nakazał bezwzględne wykonywanie dekretu uwłaszczeniowego. Na początku 1864 r. polecił zwołać na wiosnę pospolite ruszenie chłopów. Od wiosny 1864 r. działania wojsk rosyjskich przeciwko powstańcom nasiliły się, rosła liczba aresztowanych członków władz powstańczych. Sam Traugutt został aresztowany w nocy z 10 na 11 kwietnia 1864 r. Został stracony 5 sierpnia 1864 r. na stokach Cytadeli Warszawskiej.

Fot. Biblioteka Narodowa

PISARZE POWSTANIA

ELIZA ORZESZKOWA (1841–1910) – pisarka epoki pozytywizmu, publicystka, działaczka społeczna. Propagatorka idei asymilacji polskich Żydów. Autorka powieści, m.in.: *Marta* (1873), *Dziurdziowie* (1885), *Nad Niemnem* (1888), *Cham* (1888), *Melancholicy* (1896), wielu opowiadań, w tym cyklu opowiadań popowstańczych *Gloria victis* (1910).

Debiutowała opowiadaniem *Obrazek z lat głodowych* (1866). Dwukrotna kandydatka do literackiej Nagrody Nobla (1905 i 1909). W majątku męża w Ludwinowie założyła wiejską szkółkę. W 1870 r. opublikowała odważny artykuł *Kilka słów o kobietach*.

Uczestniczka powstania styczniowego (w Ludwinowie gościła przez dwa tygodnie chorego Traugutta). Po powstaniu majątek rodziny skonfiskowano, a mąż pisarki w 1865 r. został zesłany na Sybir. Orzeszkowa powróciła do rodzinnej Milkowszczyzny. Od 1896 r. do końca życia mieszkała w Grodnie.

STEFAN ŻEROMSKI, pseud. Maurycy Zych, Józef Katerla, Stefan Iksmoreż (1864–1925) – pisarz, działacz społeczny, autor m.in. powieści: *Szyfowe prace* (1897), *Ludzie bezdomni* (1900), *Popioły* (1902), *Wierna rzeka* (1912), *Przedwiośnie* (1924). Młodość przeżył w biedzie, chorował na gruźlicę, utrzymywał się z korepetycji. W kieleckim gimnazjum spotkał wybitnego nauczyciela, historyka literatury, publicystę, krytyka, zwolennika pozytywizmu Antoniego G. Bema, którego uwiecznił w *Szyfowych pracach* jako profesora Sztettera.

Specjalizował się w problematyce społecznej, poruszał temat ubóstwa, wykluczenia, pracy, oświaty, zdrowia. Powstaniu styczniowemu Żeromski poświęcił nowelę *Rozdziobią nas kruki, wrony* (1895), ukazując dramat zrywu skazanego na niepowodzenie. Z kolei w *Wiernej rzece* w subtelny i pozbawiony patosu sposób ukazywał narodziny uczucia pomiędzy wycieńczonym i ukrywającym się powstańcem a młodą szlachcianką. Dla wielu współczesnych i potomnych Żeromski był niekwestionowanym autorytetem w sprawach literackich, publicznych i społecznych.

Fot. Biblioteka Narodowa

LEOPOLD KRONENBERG

(1812–1878)

Jeden z przywódców obozu „białych”, zwolennik unowocześnienia rolnictwa, oczynszowania chłopów, pracy organicznej. Twórca finansowego imperium, którego podstawą była dzierżawa monopolu tytoniowego w Królestwie Polskim.

Po wybuchu powstania styczniowego wspierał poczynania mające zapewnić przewagę „białych” we władzach powstańczych. Udzielał powstaniu finansowej pomocy. W obawie zarówno przed carską policją, jak i powstańczą lewicą w czerwcu 1863 r. wyjechał do Francji.

Powrócił po upadku powstania i zrezygnował z działalności politycznej. Rozwinął dotychczasową aktywność jako przemysłowiec i finansista. W 1870 r. założył w Warszawie Bank Handlowy, a w 1875 r. – Szkołę Handlową. Zainwestował m.in. w budowę Kolei Nadwiślańskiej, w przemysł górniczo-hutniczy i cukrowniczy.

Fot. Biblioteka Narodowa

STANISŁAW BRZÓSKA

(1832–1865)

Katolicki duchowny, konspirator, naczelny kapelan wojsk powstańczych w randze generała, nazywany „ostatnim powstańcem”, stracony przez władze carskie. Pochodził z zubożałej rodziny szlacheckiej herbu Nowina. W 1858 r. otrzymał święcenia kapłańskie. Wygłaszał płomienne, patriotyczne kazania, za co 27 listopada 1861 r. został aresztowany przez władze carskie i skazany na dwa lata więzienia w zamojskiej twierdzy. Zwolniony po trzech miesiącach, wrócił do pracy w parafii i przystąpił do budowy struktur konspiracji na terenie Podlasia i Lubelszczyzny. Werbował członków sprzysiężenia oraz organizował broń.

W nocy 23 stycznia 1863 r. Brzóska uczestniczył w ataku na garnizon rosyjski w Łukowie. Przyłączył się do wojsk powstańczych, walczył m.in. w bitwach pod Siemiatyczami, Woskrzenicami i Grzędówką. Mianowany przez Rząd Narodowy naczelnym kapelanem wojsk powstańczych województwa podlaskiego.

Zorganizował, złożony głównie z chłopów, oddział powstańczy, który walczył na Podlasiu do jesieni 1864 r. W kwietniu 1865 r. Brzóska został ujęty przez Rosjan i skazany na karę śmierci przez powieszenie. Wyrok wykonano publicznie 23 maja 1865 r. Pośmiertnie został odznaczony Orderem Orła Białego (2008).

Fot. Biblioteka Narodowa